

YANGI INDUSTRIALIZATSIYA SHAROITIDA TIJORAT BANKLARIDA INVESTITSIYA LOYIHALARINI LOYIHAVIY MOLIALASHTIRISH AMALIYOTINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI

Abdurazakova Nasiba Sultanovana

*Toshkent amaliy fanlar universiteti, “Bank va moliya” kafedrasida katta o‘qituvchisi
Toshkent shahar Chilonzor tumani Gavxar ko‘chasi 1-uy
e-mail: abdurazakova.nasibahon1979@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada yangi industrializatsiya jarayonlari va ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning jadallashuvi sharoitida tijorat banklarining investitsiya loyihalarini loyihaviy molialashtirishdagi roli, mazkur molialashtirish mexanizmining nazariy asoslari, amaliy jihatlari va iqtisodiy o‘rishga ta‘siri chuqur tahlil qilingan. Loyihaviy molialashtirishning afzalliklari va kamchiliklari iqtisodiyotning innovatsion sektori hamda yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlar misolida ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, tijorat banklarida loyihaviy molialashtirishni takomillashtirish, risklarni maqbul taqsimlash, moliyaviy va texnologik ekspertiza mexanizmlarini modernizatsiya qilish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: investitsion loyiha, loyihaviy molialashtirish, loyiha kompaniyasi, tashabbuskor, kredit beruvchi, xavflar, kapital qo‘yilmalar, ilmiy-texnikaviy taraqqiyot, yangi industrializatsiya, innovatsion iqtisodiyot.

KIRISH

Global iqtisodiy rivojlanish jarayonida ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning jadallashuvi va yangi avlod texnologiyalarining paydo bo‘lishi davlatlar iqtisodiyotining strukturasi tubdan o‘zgartirmoqda. Innovatsion iqtisodiyotga o‘tish, raqamlashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va ilg‘or texnologiyalarni keng joriy etish “yangi industrializatsiya” deb nomlangan yangi makroiqtisodiy paradigmaga asos bo‘lmoqda. Yangi industrializatsiya jarayonlarining asosiy yo‘nalishlari -texnologik yangilanish, yuqori qo‘shilgan qiymat yaratish, fan-texnika yutuqlarini ishlab chiqarishga integratsiya qilish va eksport salohiyatini oshirish - bularning barchasi yirik hajmdagi investitsiyalarni talab etadi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, investitsiya loyihalarini molialashtirishning zamonaviy mexanizmlari, xususan **loyihaviy molialashtirish** tizimi iqtisodiyotda tub o‘zgarishlarni amalga oshirishning muhim moliyaviy vositasiga aylanmoqda. Loyihaviy molialashtirishning asosiy afzalligi - risklarning taqsimlanishi, kreditni loyiha daromadlari hisobidan qaytarish imkoniyati va tashabbuskorning balansini ortiqcha yuklamasdan yirik loyihalarni amalga oshirish imkonining mavjudligidir.[1]Yangi industrializatsiya sharoitida tijorat banklarining roli yanada ortib bormoqda. Chunki innovatsion loyihalar, qimmatbaho texnologik uskunalar, infratuzilma obyektlarini modernizatsiya qilish katta moliyaviy resurslarni talab qiladi. Uzoq muddatli investitsiyalarni taqdim etish, texnik-iqtisodiy asoslarni baholash, risklarni tahlil qilish va monitoring qilish kabi jarayonlarda tijorat banklari asosiy institut sifatida ishtirok etadi.[2]

Mazkur maqolada loyihaviy molialashtirishning o‘ziga xos jihatlari, afzallik va kamchiliklari, tijorat banklari faoliyatida mazkur mexanizmni takomillashtirish zaruriyati hamda yangi industrializatsiya bilan bog‘liq istiqbollar batafsil tahlil qilinadi.

Yangi industrializatsiya va ilmiy-texnikaviy taraqqiyot sharoitida investitsiyalashning ahamiyati. Yangi industrializatsiya jarayonlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi: ishlab chiqarishni raqamlashtirish; yuqori texnologiyali tarmoqlarni rivojlantirish; energiya tejamkor va ekologik toza texnologiyalarga o‘tish; robototexnika, avtomatlashtirish va sun‘iy intellektni keng qo‘llash; eksportga yo‘naltirilgan sanoatni kengaytirish.[3]

Bu yo‘nalishlarning barchasi yirik investitsiyalarni, uzoq muddatli molialashtirishni va malakali ekspertizani talab qiladi. Shu sababli investitsion jarayonlarda tijorat banklarining faolligi

va moliyaviy vositalarining diversifikatsiyasi yangi industrializatsiya uchun hal qiluvchi omilga aylanmoqda.[4]

Loyihaviy moliyalashtirish (project financing) - bu qarzning ta'minoti sifatida tashabbuskorning mol-mulki emas, balki loyiha tomonidan yaratiladigan kelajakdagi daromadlar xizmat qiladigan moliyalashtirish modeli. Bu uning an'anaviy kreditlashdan asosiy farqi hisoblanadi.[5]

Loyihaviy moliyalashtirishning asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat:

- 1.Kreditni qaytarish manbai - loyiha pul oqimlari
- 2.Loyiha kompaniyasi (SPV) tashkil etilishi
- 3.Risklarning ishtirokchilar o'rtasida taqsimlanishi
- 4.Moliyalashtirishning maqsadliligi
- 5.Uzoq muddatli moliyalashtirish imkoniyati
- 6.Yuqori darajadagi texnik va iqtisodiy ekspertiza talab qilinadi

Loyihaviy moliyalashtirishda quyidagi ishtirokchilar qatnashadi:

- 1) Loyiha kompaniyasi (SPV)

Faqat loyiha uchun tashkil etiladi, risklarni ajratish va huquqiy himoya uchun xizmat qiladi.

- 2) Tashabbuskor

Loyiha g'oyasini ishlab chiquvchi va kapital qo'yadigan subyekt.

- 3) Kredit beruvchi (tijorat banklari)

Risklarni baholaydi, texnik-iqtisodiy asosning to'liqligini tekshiradi, kredit shartlarini belgilaydi.[6] Loyihaviy moliyalashtirish iqtisodiyotning modernizatsiyasi doirasida sifat jihatdan yangi bosqichni anglatadi. Unda kredit qoplamasi tashabbuskorning hozirgi aktivlari hisobidan emas, balki loyihaning kelajakdagi pul oqimlari hisobidan amalga oshiriladi. Bu esa yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlar, infratuzilmaviy loyihalar, energetika va transport sohasi kabi tarmoqlarda keng qo'llanilmoqda.[7]

Yuqori texnologiyalar iqtisodiy o'sishning asosiy drayveriga aylangan sharoitda loyihaviy moliyalashtirishning roli yanada ortadi. Chunki an'anaviy kreditlash mexanizmi bunday loyihalarga mos emas - ular yirik, uzoq muddatli va yuqori riskli bo'ladi.

Loyihaviy moliyalashtirishda risklar uch turga ajraladi:

- 1.Regresssiz (non-recourse) - bank faqat loyiha daromadlaridan qarz oladi;
- 2.Qisman regressli - risklar ishtirokchilar o'rtasida taqsimlanadi;
- 3.To'liq regressli - barcha risklar qarz oluvchiga yuklanadi.

Yirik innovatsion va texnologik loyihalarda odatda qisman regressli model qo'llaniladi.[8]

Yangi industrializatsiya sharoitida ushbu moliyalashtirish turining ahamiyati yanada ortib bormoqda. Uning asosiy ustunliklari quyidagilar:

1. Katta kapital jalb qilish imkoniyati. Texnologik modernizatsiya va infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish uchun zarur shart.

2. Risklarning taqsimlanishi. Bu innovatsion loyihalar bilan bog'liq noaniqlikni kamaytiradi.

3. Balansdan tashqari moliyalashtirish imkoniyati. Tijorat banklari va tashabbuskorga moliyaviy moslashuvchanlik beradi.

4. Professional boshqaruvning mavjudligi. Texnik va iqtisodiy ekspertizaning yuqori darajada amalga oshiriladi.

5. Innovatsion iqtisodiyot uchun zarur moliyaviy poydevor. Fan-texnika yutuqlarini ishlab chiqarishga tatbiq qiladi.[9]

Loyihaviy moliyalashtirishning afzalliklar bilan birga quyidagi cheklovlar ham mavjud:

- Tuzilmaning murakkabligi (Hujjatlashtirish va ekspertiza xarajatlari yuqori bo'ladi)
- Moliyaviy resurslarga qo'yiladigan qattiq talablar(Kredit olish jarayoni uzoq davom etadi)
- Tashqi omillarga yuqori sezuvchanlik (Inflyatsiya, valyuta kursi, siyosiy xavflar loyihaning barqarorligiga ta'sir qiladi)
- Kreditorlarga bog'liqlik(Kredit shartlari tashabbuskorning boshqaruv erkinligini cheklaydi)
- Loyihaning bajarilmaslik xavfi(Bu holda barcha ishtirokchilar moliyaviy zarar ko'rish mumkin)[10]

Tijorat banklarida loyihaviy moliyalashtirish amaliyotini takomillashtirish yo‘nalishlari, ya’ni yangi industrializatsiya talablari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1) Innovatsion loyihalar uchun maxsus baholash metodikasini joriy etish. Bozor sig‘imi, texnologik xavflar, raqamli infratuzilmaga moslik alohida hisoblanishi lozim.[11]

2) Banklarda texnologik ekspertiza bo‘limlarini tashkil etish. Har bir loyiha texnik imkoniyatlar bo‘yicha professional baholanishi kerak.

3) Risklarni sug‘urtalash mexanizmlarini keng qo‘llash. Texnologik va siyosiy xavflar sug‘urtasi talab etiladi.

4) Davlat bilan xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish (PPP). Yirik infratuzilma va innovatsion loyihalar uchun eng maqbul model.

5) Loyiha monitoringini to‘liq raqamlashtirish. Sun‘iy intellekt asosida risklar prognozi, xarajatlar nazorati va daromadlar prognozi.

6) Moliyalashtirishning optimal proporsiyasi: 10–30–70 modeli, ya’ni 10% - tashabbuskor, 30% -investor, 70% - bank krediti.

7) Innovatsion loyihalar uchun imtiyozli kredit liniyalarini joriy etish. Yangi industrializatsiya uchun bu muhim rag‘bat mexanizmidir.

XULOSA

Yangi industrializatsiya sharoitida loyihaviy moliyalashtirish iqtisodiyotning texnologik modernizatsiyasini, innovatsion ishlab chiqarishlar rivojini va ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning amaliyotga tatbiq etilishini ta’minlaydigan asosiy moliyaviy instrumentlardan biridir. Tijorat banklarining bu jarayondagi ishtiroki investitsiya oqimlarini faollashtiradi, risklarni boshqarishni takomillashtiradi va iqtisodiy o‘sishning yangi drayverlarini shakllantiradi.

Loyihaviy moliyalashtirishning afzalliklari uni innovatsion iqtisodiyot uchun eng mos moliyaviy vositaga aylantiradi. Shu bilan birga, mavjud kamchiliklarni bartaraf etish - moliyaviy infratuzilmani modernizatsiya qilish, ekspertiza tizimini takomillashtirish, monitoring jarayonlarini raqamlashtirish va banklar salohiyatini oshirishni talab etadi.

Kelgusida tijorat banklarida loyihaviy moliyalashtirish amaliyotining rivojlanishi respublikaning global raqobatbardoshligini oshirish, texnologik modernizatsiyani tezlashtirish va barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashda strategik ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Брейли, Р., Майерс, С. Принципы корпоративных финансов. - М.: Олимп-Бизнес, 2021.
2. Yescombe, E. R. Principles of Project Finance. - London: Academic Press, 2019.
3. Finnerty, J. D. Project Financing: Asset-Based Financial Engineering. - John Wiley & Sons, 2020.
4. Gatti, S. Project Finance in Theory and Practice: Designing, Structuring, and Financing Private and Public Projects. — Academic Press, 2018.
5. Sharpe, W., Alexander, G., Bailey, J. Investments. - Pearson, 2020.
6. Kuznetsova, N. V. Проектное финансирование: теория и практика. - М.: Инфра-М, 2022.
7. Хамидов, Х.Х. Инвестицион лойихаларни молиялаштириш: назария ва амалиёт. - Тошкент: Фан, 2021.
8. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Tijorat banklarida kreditlash tartibi bo‘yicha yo‘riqnomalar. — Toshkent, 2023.
9. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Davlat-xususiy sheriklik loyihalarini baholash metodikasi. — Toshkent, 2022.
10. World Bank. Project Finance and Infrastructure Development Report. — 2023.
11. OECD. Innovative Financing for New Industrialization. — Paris, 2022.
12. Asian Development Bank. Risk Management in Project Finance. — Manila, 2021.